

УДК 338.432

П. М. Макаренко,

д. е. н., професор, член-кореспондент УААН

М. В. Бардадим,

аспірант, Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕХНІЧНА ОСНАЩЕНІСТЬ ЗЕРНОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проведений аналіз сучасного стану матеріально-технічної оснащеності зернового виробництва, визначено притаманно їй проблема та можливі напрями вирішення.

The analysis of the modern material and technical maintenance of the grain production has been conducted. Its problems and the possible directions solutions have been determined.

ВСТУП

Вітчизняні науковці неодноразово стверджували, що Україна "має величезний потенціал виробництва зернових і зернобобових, які є основою виробництва тваринницької продукції. У 1980 році Україна посідала друге місце в Європі та п'яте-шосте — у світі за обсягом виробництва зерна і зернобобових культур" [9, с. 24].

"Україна має значний потенціал для перетворення зернового господарства у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки. Для збільшення виробництва зерна в Україні наявні дві головні передумови: родючі ґрунти — чорноземи та сприятливий помірний клімат. Зокрема, на територію нашої держави припадає майже третина запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі (в Україні на душу населення припадає 0,66 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить 0,25 га). Виробництво пшениці на душу населення в 1990 р. в Україні становило 585 кг, що вище аналогічного показника в США удвічі, в Аргентині — в 1,7; у Росії — в 1,8 рази" [3, с. 135].

Подібних висловлювань можна навести чимало. Водночас ряд економістів-аграрників вказували на існуючі проблеми в зерновиробництві.

При цьому справедливо стверджувалося, що "виробництво зерна та розвиток його ринку відображають стан економіки всього аграрного сектора. В ньому відбивається вся сукупність сучасних нерозв'язаних проблем" [1, с. 35]. Усі наведені вище висловлювання є незаперечними. Україна має великий потенціал для перетворення зернового господарства у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки. На жаль, використовується він не повною мірою. Про це передусім свідчить факт зменшення обсягів виробництва зерна у порівнянні з 1990 р., істотне зниження урожайності зернових, рентабельності їх виробництва. Так, у 2004—2008 рр. посівна площа під зерновими (тут і в подальшому до зернових включенні і зернобобові культури) становила 15,1 млн га, що на 3,4% більше, ніж у 1990 р., але валовий збір зер-

на в розрахунку на рік становив 39,3 млн т, тоді як у 1990 р. — 51,0 млн т [8, с. 47; 68; 74]. Інакше кажучи, аграрна реформа щодо зернового комплексу дала від'ємний результат. З більших площ посівів почали збирати менші обсяги зернових. Урожайність знизилася з 35,1 ц/га в 1990 р. до 34,4 ц/га у 2008 р., який був рекордним для зернових за весь період, починаючи з 1991 р. (в розрахунку на рік за період 2004—2008 р. урожайність становила — 27 ц/га). В економічному плані головним недоліком є те, що рівень рентабельності зерна знизився з 275,1 % у 1990 р. до 16,4% в 2008 р., тобто на 258,7 в.п. [8, с. 47; 53; 68; 74].

Наголосимо, що вітчизняному зерновому комплексу притаманна не проблема виробництва зерна в контексті задоволення внутрішніх потреб в ньому (близько 25—26 млн т за всіма напрямками), а не повне використання його природного потенціалу, нестабільність за роками, і головне — низький рівень рентабельності, який має бути не меншим 40—50%. А тому "головне завдання — реально підняти ефективність ключової галузі АПК — зернового господарства, причому на тій основі, що вже створена й апробована" [2, с. 81].

І не випадково цьому питанню приділяється значна увага з боку вітчизняних науковців. Йдеться, насамперед, про наукові публікації В.І.Бойка, О.В.Захарчука, Ю.Є.Кирилова, І.Г.Кириленка, К.А.Лебедева, А.Ю.Мельника, О.В.Олійника., П.Т.Саблука, С.М.Чмиря й багатьох інших, в яких всебічно досліджується ряд аспектів функціонування й розвитку зернового виробництва та ринку зерна. Разом з тим, на наш погляд, недостатньо вивчене питання технічної оснащеності зернового комплексу, що вимагає його більш поглибленого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою запропонованої статі є дослідження сучасного стану технічної оснащеності зернового комплексу, притаманні їй проблеми і можливі напрями вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ

З самого початку аграрної реформи головна увага науковців й фахівців була прикута до кардинальних змін в існуючих відносинах власності й господарювання. Йшлося передусім про роздержавлення і приватизацію, деколективізацію, ринкову реструктуризацію аграрних підприємств тощо. Інші чинники, що впливають на їх ефективність, практично не досліджувалися. Відомо, що таких десятки. За найбільш узагальненого підходу їх можна розділити на дві великі групи: фактори внутрішнього і зовнішнього порядку. Відносно пріоритетних щодо кожної групи, то ми розділяємо точку зору тих науковців, які вважають, що в міру розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, особливо в епоху НТР, продуктивність і ефективність аграрних підприємств усе більше визначаються двома, до речі, взаємопов'язаними найголовнішими чинниками: 1) рівнем розвитку техніко-людської системи; 2) розмірами господарства, насамперед, за показником площі використання сільськогосподарських угідь. Перший фактор охоплює матеріально-технічну і технологічну бази, особливо сільськогосподарську техніку, відповідні технології виробництва і кваліфікацію працівників. Але, безперечно, їх повне й ефективне використання потребує відповідних земельних площ, рівня концентрації виробництва в господарській одиниці. Зрештою, йдеться про те, що в сучасних умовах сектор великотоварних постіндустріальних агроструктур стає провідним у вирішенні продовольчої безпеки країни, за часткою у загальному виробництві товарної продукції, обсягами експорту тощо.

Отже, в сучасних умовах у сільському господарстві зростаючий вплив на продуктивність і ефективність господарювання здійснюють розміри господарств, використання новітніх видів техніки і технологій. При всій значущості чинника приватної власності, лише його недостатньо. Дрібні й малі господарства не мають можливості використовувати відомі переваги великих господарств. Саме це змушує фермерів кооперуватися між собою, інтегруватися з підприємствами третьої сфери АПК, об'єднуватися і створювати партнерства різних типів, корпорації сімейного і несімейного типу [4; 5].

Технічну оснащеність зернового комплексу можна досліджувати в різних аспектах. У статті виділяють головні:

— Динаміка за період 1990—2008 рр.

— Сучасний стан і потреба з точки зору відповідності стандартам нових технологій, забезпечення обґрунтованої технологічної потреби, за якої всі операції виконуватимуться в найкращі агротехнічні строки з високою якістю та низькими витратами коштів і матеріально-технічних ресурсів.

— Рівень зношеності техніки.

— Розміри втрат, які несе зерновиробництво у зв'язку з нестатком техніки.

— Розміри коштів, що необхідні для забезпечення зернового комплексу машинно-тракторним парком, зернозбиральною технікою у кількісному та якісному складі і відповідно до науково обґрунтованої сучасної технологічної потреби.

На засадах узагальнення економічних публі-

кацій вітчизняних науковців і фахівців з цього питання в контексті порушеної проблеми можна зробити наступні висновки.

На початку аграрної реформи, тобто в кінці 80-х років минулого століття зернове виробництво, яке було зосереджено переважно в колгоспах і радгоспах (97,2% від валового виробництва зерна), відповідало критеріям індустріального розвитку продуктивних сил. Тобто основні процеси зернового виробництва, починаючи від оранки і посіву зернових до їх збору, були механізованими. Кожне господарство було більш-менш в достатку забезпечено технікою. За період 1991—2008 рр. матеріально-технічна забезпеченість істотно погіршилася, про що свідчать дані табл. 1.

Із наведених у таблиці даних витікає один незаперечний висновок про те, що, починаючи з 1991 р., з року в рік в секторі сільгоспідприємств зменшується кількість техніки у розрахунку на 1000 га посівної площі.

Слід врахувати і той факт, що понад 20% зерна виробляється в секторі аграрних домогосподарств, який у цілому є доіндустріальним. Адже сільські домогосподарства (у 2008 р. — в середньому по Україні — 1,18 га) з низькою технічною оснащенням і застарілими технологіями виробництва. З них мали техніку — 12,5%, а тих, які використовують для обробки землі ручну працю, — 94,9% [9, с. 172; 177—178].

Темпи щорічного списання зношеної техніки в декілька разів перевищують темпи її купівлі. Через технічні несправності та фізичне зношення щорічно не використовується четверта частина тракторів і комбайнів. Колишня чітка система технічного сервісу практично зруйнована. Кількісне та якісне зношення машинно-тракторного парку призвело до збільшення навантаження на техніку, що викликає розтягування строків виконання технологічних операцій. Втрати врожаю збільшуються, собівартість виробництва продукції підвищується.

Розглядаючи відповідність технічним потребам і зношеність сільськогосподарських машин, потрібно відмітити, що машинами та обладнанням аграрні підприємства забезпечені на 45—65% технічної потреби, більшість яких зношені. Енергетична потужність сільськогосподарських підприємств у 2006 р. зменшилась у 2,5 рази порівняно з 1990 р. Така ж динаміка наявної кількості тракторів, комбайнів, кормозбиральної техніки [7].

Отже, село відчуває хронічний дефіцит техніки, особливо на базі якої можна впроваджувати сучасні технології. Більшість існуючої сільськогосподарської техніки — застарілі конструкції.

Значне скорочення кількості сільськогосподарської техніки в аграрній сфері економіки України, відчутний її фізичний та моральний знос негативно впливають на продуктивність і ефективність використання землі й трудових ресурсів. Порушуються існуючі і не впроваджуються нові технології вирощування сільськогосподарських культур, розширюються площі необроблюваних земель. Неможливість проводити необхідні технологічні операції в оптимальні агротехнічні строки спричиняє великі

Таблиця 1. Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах

	1991	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2008 у % до 1991
Трактори, тис. шт.	497,3	318,9	230,5	216,9	201,3	186,6	177,4	35,7
У розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	14	11	11	11	10	10	9	64,3
Потужність двигунів тракторів, тис. кінських сил	42724	28023	21110	20111	19077	18062	17579	4101
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	105,2	65,2	50,0	47,2	44,3	41,0	39,1	37,2
У розрахунку на 1000 га посівної площі зернових (без кукурудзи), шт.	8	6	5	5	4	4	4	50,0
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. шт.	15,3	12,0	7,9	5,2	4,8	4,2	3,6	20,9
У розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.	12	8	3	5	4	2	2	16,7

Джерело [8, с. 188—189].

втрати врожаю. За деякими даними, щорічні втрати зерна при збиранні оцінюються в 8—10 млрд грн., а по сільському господарству в цілому — 15—18 млрд грн., посилюються міграційні процеси [7].

Належна техніко-технологічна база сільського господарства тільки за рахунок зниження втрат при зборі врожаю дозволила б, за деякими даними, на третину збільшити сучасні обсяги зернових.

У кінцевому підсумку зменшуються обсяги виробництва зерна, зростає собівартість, знижується конкурентоспроможність на внутрішньому і особливо зовнішньому ринках. Зі вступом України до СОТ останнє набуває особливої актуальності. Цілком зрозуміло, що забезпечити національну продовольчу безпеку на належному рівні за наявної технічної бази сільське господарство не в змозі.

Зважаючи на той факт, що зерновий комплекс України значною мірою експортно-орієнтований (у 2008 р. Україна експортувала 16,7 млн т зерна, що становило 67,3% від загального обсягу його реалізації — 24,8 млн т — і 31,3% загального його виробництва), а Україна вступила до СОТ, то маємо зважати на сучасний стан технічної бази у країнах з розвинутою ринковою економікою; йдеться передусім про ті з них, які також у значних обсягах експортують зерно (США, Канада, Бразилія, Аргентина). До речі, у 1980 р. Україна посідала друге місце в Європі та п'яте-шосте — у світі за обсягом виробництва зерна і зернобобових культур [9].

Якщо Україна не поступається їм природним чинником, екологічністю продукції, то в техніці значно відстає. Науковці вже зазначили, що вітчизняні машини та обладнання відстають від світових на 2—3 покоління. За кількістю та якістю технічних засобів, продуктивністю машин, екологічністю та безпечністю в роботі аграрна Україна стоїть значно нижче розвинутих країн світу. Завантаженість ріллі на трактор в Україні у 4—20 разів, а

посівів зернових на комбайн у 4—8 рази більша, ніж у розвинутих країнах світу.

Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах за останні п'ять років зростає у виробництві основних продуктів рослинництва в 1,3—2,1 рази і у тваринництві — в 1,4—2,7 рази. Але вона залишається нижчою, ніж у фермерів США і Європи в рослинництві у 5—6, а у тваринництві — в десятки разів [7].

З вищевикладеного логічно виникає питання, чим зумовлена руйнація існуючої в радянські часи технічної бази сільгосп підприємств і в першу чергу провідної галузі — зерновиробництва?

Адже будь-яка реформа є такою лише тоді, коли вона дає позитивний результат. Відносно стану технічної бази і обсягів виробництва валової продукції, то за майже 20 років маємо від'ємний результат. Усе це значно перебиває деякі можливі позитивні результати щодо реформування власницько-господарських відносин на селі. Якщо до відповіді на поставлене питання підійти з безпосередніх причин, то вона буде однозначною, а саме: недостатня прибутковість, рівень рентабельності, фінансовий стан сільгосп підприємств (табл. 2).

Наведені в таблиці дані в контексті тематики статті дають підстави оформлювати висновок, згідно з яким у порівнянні з 2000 р., за період 2004—2008 рр., сектор сільгосп підприємств у цілому був прибутковим (хоча 21% від загальної кількості сільгосп підприємств були збитковими). Найбільш великий розмір прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції був одержаний у 2008 р. — 5,5 млрд грн. Зрозуміло, це значно менше, ніж 11,4 млрд грн. у 1990 р. Але для нас головне порівняти прибуток 5,5 млрд грн. із коштами, які необхідні для забезпечення агроструктур в техніці.

Для оновлення машинно-тракторного парку аграрних підприємств на рівні технологічної потреби, як свідчать розрахунки вчених ННЦ "Інститут аграрної економіки", необхідно щорічно купувати машини й обладнання на суму понад 15 млрд грн., зернозбиральних комбайнів — 3,5—4,0 млрд грн. Крім цього, для підтримання машинно-тракторного парку в працездатному стані необхідно 2,0—2,5 млрд грн. на закуплю запасних частин і ремонтних матеріалів.

Для оновлення тільки машинно-тракторного парку на рівні технологічних потреби необхідні кошти понад 15 млрд грн. Чистий прибуток від усієї діяльності підприємств у галузі сільського господарства у 2008 р. становив 5,4 млрд грн., тобто був майже в три рази меншим. Отже: "критичний стан матеріально-технічної бази в аграрному секторі

зумовлений тривалою фінансовою неспроможністю аграрної політики потребам їх відтворення. Частка сільського господарства в основному капіталі національної економіки України зменшилася з 25% у 1996 р. до 5% у 2006 р." [7, с. 28].

ВИСНОВКИ

На початку аграрної реформи суспільний сектор (колгоспи і держгоспи) аграрної сфери економіки України відповідав критеріям індустріального. Водночас, якщо врахувати "руйнацію" матеріально-технічної бази більшості сільськогосподарських підприємств і зважити на її значний розвиток в економічно високорозвинених країнах, починаючи з 1990 р., то у цілому він не повністю відповідає навіть індустріальній моделі. Більш того, вітчизняному аграрному сектору на сьогодні притаманний критичний стан технічної бази. Він найбільш болісно вдаряє по можливості вчасно збирати зернові, не допускати їх втрати. Натомість офіційно у 2008 р. по зерну фізичні втрати досягли 1177 тис. т. Середня ціна реалізації зерна за 1 т у цьому ж році була — 778,6 грн. Тобто в грошовій оцінці втрати становили майже 1 млрд грн. [8, с. 134,145]. Водночас, за даними П.Т. Саблука, щорічні втрати по сільському господарстві в цілому оцінюються в 15—18 млрд грн. Цього було б досить для належного технічного-технологічного оснащення сільського господарства у цілому і зерновиробництва зокрема [7].

Фінансовий стан агропідприємств визначається низкою факторів внутрішнього і зовнішнього порядку. Внутрішні — залежать значною мірою від організації внутрішньогосподарської відносин, зокрема рівня науковості менеджменту, маркетингу, бізнес-планування. Одним із найбільш важливих зовнішніх факторів, які визначають прибутковість і рентабельність усіх агропідприємств, є аграрний ринок, який охоплює ринок засобів виробництва сільськогосподарського призначення і ринок зерна. За законами ринкової економіки він мав би забезпечити еквівалентний обмін на цих двох ринках, а відповідно і належну прибутковість. Йдеться про можливість здійснювати відтворення на засадах інноваційного розвитку. В силу дії низки відомих причин, на сьогодні обом ринкам притаманний диспаритет цін не на користь аграріїв, а тому аграрний ринок у цілому ще неповною мірою забезпечує належну прибутковість агроструктур. Через недосконалість міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму, за 15 років сільське господарство втратило понад 600 млрд грн. (тобто 40 млрд грн. щорічно), що й зумовило значне зменшення надходжен-

Таблиця 2. Ефективність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах¹

Показники	1990 ²	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн.	11422,8	-121,4	1283,3	1253,2	630,4	4168,9	5462,1
у тому числі продукції рослинництва	7060,0	1834,5	1969,6	900,2	1567,3	5501,6	5450,7
продукції тваринництва	4362,8	-1955,9	-686,3	353,0	-936,9	-1332,7	11,4
Рівень рентабельності, збитковості (-) виробництва сільськогосподарської продукції, % ³	42,6	-1,0	8,1	6,8	2,8	15,6	13,4
у тому числі продукції рослинництва	98,3	30,8	20,3	7,9	11,3	32,7	19,6
продукції тваринництва	22,2	-33,8	-11,3	5,0	-11,0	-13,4	0,1

¹ Тут і далі великі та середні підприємства, які здійснювали сільськогосподарську діяльність.

² 1990 — млн крб.

³ Тут і далі прибуток, збиток (-) до собівартості реалізованої продукції. Джерело: [9, с. 52].

ня коштів для формування його матеріально-технічної бази та оплати праці, яка тут удвічі нижча, ніж у промисловості [7]. Виняток складають з них ті, які вже зуміли вийти на цей рівень. Йдеться про так звані інноваційні агроструктури.

Література:

- Бойко В.І. До проблеми формування ринку зерна / В.І. Бойко // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 35—38.
  - Кириленко І.Г. Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку / І.Г. Кириленко, В.В. Дем'янчук, Б.В. Андрющенко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 79—84.
  - Кирилов Ю.Є. Перспективи України на світовому ринку зерна / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2005. — № 5. — С. 135—139.
  - Мельник Л.Ю. Аграрний сектор економіки в аспекті його матеріально-технічної й технологічної оснащеності / Л.Ю. Мельник // Агросвіт. — 2009. — № 2. — С. 2—8.
  - Мельник Л.Ю. Концептуальні засади щодо постіндустріальної моделі аграрної сфери економіки України / Л.Ю. Мельник, А.А. Седих // Агросвіт. — 2009. — № 11. — С. 13—17.
  - Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 3—8.
  - Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
  - Статистичний щорічник "Сільське господарство України за 2008 рік" / Державний комітет статистики України. — К., 2009. — 340 с.
  - Чмирь С.М. Напрями підвищення ефективності зерновиробництва / С.М. Чмирь // Економіка АПК. — 2006. — № 8. — С. 21—24.
- Стаття надійшла до редакції 16.02.2010 р.